

Kókai Károly

Az igazság keresésének módszere

Deleuze és Guattari 1972-ben megjelent *Anti-Oedipusz* című könyvükben nem hisznek az Oedipusz komplexus tudatalatti létezésében, hanem Freud pszichoanalízisének hatalmi eszközét látják benne¹. Ennek megállapítása után Foucault is megpróbál valamit keresni az Oedipusz történetben, aminek a hatalomhoz van köze. Ne kérdezzük, hogy ez a Foucault-féle interpretáció helyesen adja-e vissza Deleuze-Guattari könyvének a mondanivalóját, és függetlenül attól, hogy az ilyenfajta Freud-kritika megállja-e a helyét, kövessük tovább Foucault gondolatmenetét. Foucault arra próbál "fényt deríteni, ami kultúránk eddigi történetében leginkább háttérbe szorult (...): a hatalmi viszonyokra"². Ebben a cikkben két elméleti módszert támad Foucault: Freudét és Marxét. A pszichoanalitikusan és a termelési viszonyok elemzésén keresztül magyarázó módszerek helyett a politikai viszonyokat, a hatalom és tudás viszonyát szeretné Foucault megvizsgálni.

Hatalom és tudás különböző formákban kapcsolódik egymáshoz. Ebben a cikkben a bírósági tárgyalásról, mint a hatalom gyakorlásának, az uralkodásnak egy formájáról és a hatalomra jutásról, a hatalom megtartásáról van szó. Ezekhez a témakörökhöz kapcsolódva szeretnék néhány közismert történelmi tényt és irodalmi szöveget felidézni, amelyekre Foucault is hivatkozik, és megvizsgálni, hogy ugyanarra az eredményre jutunk-e mint ő.

Foucault szerint Szophoklész *Oedipusz király* című drámája az első ránk maradt bizonyíték "a görög bírósági tárgyalásról"³. Először nem teljesen világos, mire gondol Foucault, mikor "az első birtokunkban lévő tanúbizonyság"-

Az idő hatása azonban kiszámíthatatlan.

ról beszél: Szophoklész drámája keletkezésének vagy az *Oedipusz királyban* elbeszélt események idejére. Foucault hivatkozik valamivel alább Homéroszra is. Trója ostromán részt vett Homérosz szerint Eurialosz, Mekiszteusz fia, aki annak idején Thébában az Oedipusz király temetése alkalmából rendezett ünnepen jelen volt⁴. Oedipusz története tehát két nemzedékkel a trójai ostrom előtt játszódott, hogy mikor pontosan, arról csak feltételezések vannak, talán az i.e. XIII. században. Oedipusz története korábbra nyúlik vissza mint a Trója ostromához kapcsolódó történetek: az *Iliász* vagy Aiszkhülosz *Oresztész*

1. M. Foucault: *Oedipusz király: Az ember, aki túl sokat tudott*. In: GONDOLAT-JEL, Szeged-Pécs 1992. II, 3. oldal
2. Foucault, 4. oldal
3. Foucault, 4. oldal
4. Homérosz: *Iliász* 23. 677-680

trilógiája. Homérosz *Iliásza* viszont az i.e. VIII. században, Szophoklész drámája pedig i.e. 430 körül keletkezett. A Szophoklésznel korábban élt Homérosz tehát az Oedipusz témánál későbbi trójai eseményeket beszél el. Amikor Foucault a következő oldalon Homérosz *Iliászát* mint "az első bizonyítékot, amely a görög bírósági eljárások igazságkutatásával kapcsolatban rendelkezésünkre áll"⁵ idézi, nyilvánvaló lesz, hogy Foucault Szophoklész korára gondol, hiszen Homérosz és Szophoklész között "közben már évszázadok teltek el"⁶. Foucault az *Oedipusz királyban* és az *Iliászban* nem az elbeszélések témájára utaló történelmi dokumentumot, hanem a szerzők korára vonatkozó utalásokat vél találni. A probléma az, hogy itt irodalmi művekről van szó, szubjektív művészeti alkotásokról, amelyek elsősorban a közönségre kell hassanak és társadalmi illetve történelmi változásokra csak áttételesen utalnak. A szerző művének témáját önkényesen választotta ki és alakította át, mondanivalójának, beállítottságának és véleményének megfelelően, talán épp a hagyományokkal vagy az általános véleménnyel ellenkező eredménnyel.

Szophoklész szövegének (ugyanúgy mint Homérosz és Aiszkhülosz szövegeinek) két szintje van: az Oedipusz korabeli történet és Szophoklész modern interpretációja. Ezt a két szintet nem lehet különválasztani. Nem lehet ezen kívül a két szintet: társadalmi, történelmi, stb. dokumentum és irodalmi mű sem egyértelműen elválasztani. Ezek a különféle szintek átfedik egymást és lehetetlenné tesznek egy egyértelmű értelmezést. E problémák ellenére ezek a szövegek, számos töredék és más összefüggésből származó utalások mellett, az egyetlenek, melyek a görög kultúra, ami azt jelenti, a mi európai kultúránk ősi formáit felidézhetővé teszik. Ezek alapján lehet azt az embeképet rekonstruálni, amelyből évezredes átalakulások után a mi mai emberképünk kialakult. Ide, a legelső kézzelfogható emlékhöz visszanyúlva rekonstruálható egy eredeti kép, amelyből kiindulva a mai torzulások leírhatóvá és érthetővé, ami talán azt is jelenti, javíthatóvá meghatározó mítoszok, itt konkrétan a Freudi pszichoanalízis által feltárt Oedipusz komplexus mítosznak, de ezen túl egy, a természetes tudástól elszakadt hatalom mítoszának a lerombolása.

Homérosz és Szophoklész között lényeges fejlődés történt, Foucault szerint, a bírósági tárgyalásra vonatkozóan. Ami Homérosznel a próba volt, az Szophoklésznel már a tanú. Szophoklész témája az *Oedipusz király* című drámában az igazság keresése, ami az istenek jeleinek és a tanúk vallomásainak az egységgé rendezése által jön létre. Homérosz *Iliászá*nak Antilokhosz-Meneláosz-vitájában még nem hívják a tanúkat, hanem esküt, vagyis próbát követelnek. Foucault szerint az igazság

5. Foucault, 4. oldal

6. Foucault, 5. oldal

keresésének, a valóság kutatásának és a kor bírósági gyakorlatának a módszere ugyanaz. Ez a három dolog persze három teljesen különböző területet jelöl, és csak a mi mai, úgynevezett felvilágosult világunkban tehetők, egyfajta univerzális racionalizmust feltételezve, legalábbis látszólag egyenlővé. A görögök világképét, a Foucault által is idézett szövegek alapján ítélve, mint ezt látni fogjuk, másfajta elvek határozták meg: a valóság közvetlen és ugyanakkor isteni volt, az igazság keresése irracionális és erőszakos, a bíróság pedig a rend (mégpedig egy hatalmi rend) visszaállításának az eszköze — hogy ez aztán mit változott közben, azt érdemes lenne egy más alkalommal részletesebben megvizsgálni.

Kezdjük mi is ott, ahol Foucault. A bírósági tárgyaláshoz tartozó igazságkeresés egy régebbi formáját találjuk Homérosz *Iliász*ának Meneláosz és Antilokhosz-vitájában. Ennek a vitajelenetnek jogtörténeti jelentősége vitathatalan — noha nem egészen az, mint Foucault szerint. De mielőtt ezt közelebbről megtárgyalnánk, lapozzunk vissza Homérosz szövegében oda, ahol Homérosz Akhilleusz pajzsát írja le. A pajzson a görögök világának különféle jeleneteit ábrázolta Héphaisztosz. Többek között egy bírósági tárgyalást:

Míg a piactéren sokaság állt, pörlekedés folyt:
meggyilkolt ember vérdíja felett civakodtak
ketten: az egyik esküdözött, azt mondta a népnek,
mind kifizette; tagadta a másik: mit se kapott még.
Mindketten kívánták, hogy tanú döntsön a perben.
Mindkettőt biztatta a nép, két pártra szakadtak:
jártak a hírnökök és intették csöndre a népet;
ültek a síma, csiszolt köveken szent körben a vének:
botját tartották harsányszavú hírnökeiknek,
föl-fölemelkedtek, s föl váltva ítélték a bottal.
Köztük a kör közepén két tiszta talentum arany volt,
annak díjául, ki a leghelyesebben ítél majd.⁷

7. Homérosz: *Iliász* 18. 497-508, Devecseri Gábor fordítása

Ez a leírás úgyszólván plasztikusan tár elénk egy görög bírósági tárgyalást. A két vitatkozó fél a közösséget próbálja meggyőzni az igazáról. Ebben nem csak pártolók álltak rendelkezésükre, hanem öregek is, akik a hatalmat jelképező botot a kezükben tartva nyilatkoztak az esetről. Nem egyszerűen ítélték az öregek, hanem megpróbálták sorra ítéletüket úgy fogalmazni, hogy az a hagyományokhoz és az általános igazságérzethez a legközelebb álljon. Valami közös megegyezést próbáltak "visszaállítani" itt a közösség legbölcsebbjei. A per formai jellegzetességei úgy foglalhatók össze, hogy itt a vita, a küzdelem egy sajátos változata alakult ki — ami sok tekintetben egyébként ma is él — és hogy

XXIII.

A camp a "karakter" megdicsőülése. A mondanivaló nem sokat számít, legfeljebb annak, aki mondja.

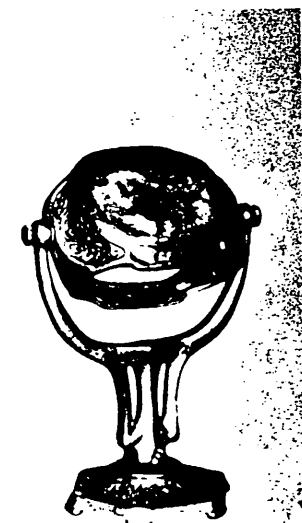
A camp-szem az egységet méltányolja, a személyiség erejét.

az igazságkeresés itt nyilvánvalóan retorikai természetű. A két kulcsfogalom, ami a bírósági tárgyalással való foglalkozásunkat meghatározza tehát: a küzdelem, az AGONIA, és a beszéd művészete, a RETORIKA.

Ebből a piactéri jelenetből, és egyáltalán a *Iliászból* a korabeli görög társadalom szerkezetére és működésére, ami mindig azt jelenti, a hatalom formáira és a hatalommal kapcsolatos mítoszokra vonatkozó lényeges következtetések vonhatók le. A homéroszi görög társadalom vezetője a király volt. A király után a rangsorban a nemesek következtek, akiknek az uralkodó rendszeresen kikérte a tanácsát, mint például Agamemnón, a görög sereg vezére is, többször az *Iliászból*⁸. Ezeken az üléseken mindenkinek a tanácsát meghallgatták, de a király végül is maga döntött. Akkoriban még nem voltak írott törvények, csak az istenektől származtatott hagyományok. Egy ilyenfajta gyűlést a nép és a közösség öregeinek részvételével — feltűnő módon a király központi figurájának a kihagyásával, ami azt jelenti, hogy itt egy aránylag érdektelen gyilkossággal kapcsolatos tárgyalásról van szó — láthatunk Homérosznál Akhilleusz pajzsán ábrázolva. Hogy itt egy formájában már megszilárdult gyűlésformáról van szó, arra utal az is, hogy az öregek csiszolt köveken ülnek. Az igazságszolgáltatásnak ez a módja azonban Homérosz idejében, tehát az i.e. VIII. században, valószínűleg nem az egyetlen gyakorlat volt. Homérosznál találunk utalásokat a nép által végrehajtott lincselésre⁹ és a vérbosszúra¹⁰ is, melyek feltehetően az elterjedt önbíráskodás bevett formái voltak. A vérbosszú elől önkéntes száműzetéssel vagy vérpénz fizetésével lehetett megmenekülni¹¹. Bíróság tehát mai kizárólagosságában ekkoriban még nem létezett, és az Akhilleusz pajzsán ábrázolt jelenet nem tehető a mai bírósági tárgyalással egyenlővé, látszólagos formai megegyezése ellenére sem. A rokonok álltak bosszút, vagy az istenek avatkoztak bele a dologba. Vitás esetekben a vitázó felek fölkérhették a királyt vagy a vének tanácsát, hogy döntsön ügyükben, úgyszólván állítsa helyre a közösség működéséhez szükséges rendet.

Az első bírósági tárgyalásra vonatkozó leírást tehát Homérosz *Iliászában* XVIII. fejezetében találjuk. A kor bírósági gyakorlatára vonatkozó második jelenet az *Iliász* XXIII. fejezetében található Meneláosz és Antilokhosz közötti vita.

Fölkelt most Meneláosz is ott, gyötrődve szívében,
s Antilokhoszra nagyon haragudva; kezébe a hírnök
pálcát tett, majd elrendelte az argosziaknak,
hogy hallgassanak. Így szólalt meg az isteni férfi:
"Antilokhosz, ki okos voltál, most mit cselekedtél?
Hírnevemet rontottad s ártottál lovaimnak,
míg te hitványabb paripáidat úztad elébük.

8. Homérosz, 2. 50ff, 2. 404

9. Homérosz, 3. 57

10. Homérosz, 9. 632, 18. 497

11. Homérosz, 9. 632, 13. 696-

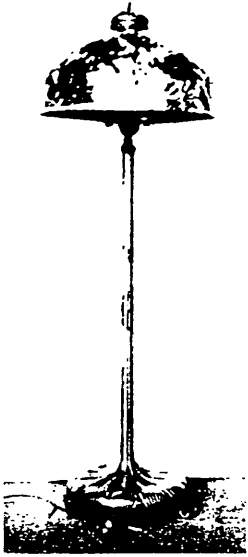
15. 432, 16. 573, 23. 85

Hát most , argosziak fejedelmnei és vezetői,
kettőnk közt ti ítéljetek és ne részrehajolva:
senki se mondja az ércinget viselő daliák közt:
Antilokhoszt elnyomta hazugsággal Meneláosz
és elvitte lovát, noha ő rosszabb lovakat tart,
csak mert ő maga több annál hatalomban, erőben.
Én magam ítélek, s azt mondom: senkise fogja
szidni az én ítéletemet más, mert egyenes lesz:
Antilokhosz, jer idébb, s ahogy illik, Zeusz nevelése,
állj a szekér s a lovak elébe, s a lengeteg ostort,
mellyel elébb hajtottál, fogd, s érintve kezeddél
két lovad, esküdj meg földrázó Földemelőre,
hogy nem akart csellel tartottad az én szekeremet föl."
Erre a jóeszű Antilokhosz neki válaszul így szólt:
"Túrtörtesz magadat, fejedelmi vitéz Meneláosz,
mert ifjabb vagyok és, te idősebb és kitűnőbb vagy.
Hisz tudod azt, hogy az ifjabbak mértéktelenebbek:
gondolatuk sebesebb, de belátásuk kevesebb már:
tűrjön hát a szíved: s a lovat magam átadom, íme,
melyet előbb kaptam: s ha nagyobb adományt is akarsz még
éntőlem, bizony azt is vágyom hozni azonnal,
inkább, mint hogy Zeusz nevelése, kieszem örökre
szívedből, s vétkesnek tartsanak istenek is."
Mondta a büszkeszívű Nesztór fia, vitte a kancát
és Meneláosznak nyújtotta: s a lelke eláradt,
míg a vetés sarjad s közben meredeznek a földek:
így áradt neked el Meneláosz, a lelked örömmel;
és őt megszólítva beszélt, szárnyas szavakat szólt:
"Antilokhosz, most már szívesen leteszek haragomról
véled szemben, mert sose voltál esztelen eddig,
sem buta: ifjúságod igazta csak így igaz elméd.
Jobb, ha ezentúl őrizkedsz rászedni a jobbat.
Bármely akháj ki nem engesztelne ilyen hamar engem.
Csakhogy már te sokat túrtél fáradozva idáig
énértem, magad is, bátyád is, az édesapád is:
s így, ha te megkérlsz, rád hallgatok: íme, e kancát
néked adom, noha már az enyém: hadd lássa a többi
itt, hogy az én lelkem soha nem dőlyfös, soha nem zord."
Szólt, s odaadta a kancát, hogy vigye Antilokhosznak
társa Noémón; s ő üstöt fogadott el.¹²

**XXIV. A *camp*-ízlés
elveti a rendes esz-
tétikai értékelés jó-
rossz tengelyét. A *camp*
nem fordítja meg a
dolgokat. Nem állítja,
hogy a jó rossz, vagy
hogy a rossz jó.
Egészen más — ki-
egészítő — értékrendet
kínál a művészetnek (és
az életnek is).**

12. Homérosz, 23. 566-613
13. M. Gagarin: *Early Greek
Law*, Berkeley, 1986. p. 37,
footnote No. 53

Homérosz *Iliász*ából nem derül ki¹³, hogy Antilokhosz megsértette a szabályokat, mint ahogy Foucault állítja. Homérosznál mindössze arról van szó, hogy Meneláosz szerint Antilokhosz megsértette a szabályokat, Antilokhosz szerint pedig nem, csupán Antilokhosz tisztában van a hatalmi viszonyokkal. Antilokhosz nem csak a kocsiversenyen előzte meg Meneláosz jobb lovait csellel, hanem itt a vitában is győz, mégpedig retorikai eszközökkel; elimeri Meneláosz hatalmát és lehetőséget ad ezzel neki, hogy kegyet

gyakorolhasson. Hogy a versenyen Antilokhosz a szabályok megsértése nélkül nyert, erre utal az is, hogy végül is közös megegyezés alapján Antilokhosz kapja a vitatott második díjat, Meneláosz pedig a harmadikat. Ez az egyik. A vitában pedig, másrészt, szó sincs az igazság kereséséről, hanem egy hatalmas önértetének a megsértéséről és kiengeszteléséről. Meneláosz nem a szabályokra hivatkozik beszédében, hanem a hatalom jeleire: hírnév, lovaknak való ártás, hatalom és erő, jog az ítélkezéshez, az esküre való felszólításhoz az érvek, amelyeket felsorakoztat, és válaszában Antilokhosz is Meneláosz hatalmát dicséri: Meneláosz idősebb, kitűnőbb, sőt még az istenek kegyeltje is. Ettől függetlenül néhány fontos, a bírósági tárgyalásra vonatkozó részletet figyelhetünk meg ebben a konfliktusban is: a pereskedő felek a közösség vezetőit kérik fel, hogy döntsenek, az eskü mint bizonyíték szerepel, a vitát retorikai módon rendezik és közös megegyezéssel zárják.

Ez a két homéroszi jelenet lényeges pontokban hasonlít egymásra. Mindkét esetben két önálló és emberi méltóságában teljesen elismert személyiség lépett önkaratából a saját maga által elismert (kiválasztott) bíróság elé, nem pedig vádlottként és egy többé-kevésbé személytelen ügyészség által képviselte vádlóként, és a személyiségükkel (a kiabálva folytatott vita és a pártolók, tehát szószólók jelenléte az első jelenetben, vagy Meneláosz hivatkozása a rangra és hatalomra a másodikban) próbálták a döntést befolyásolni, szokásokra és hagyományokra hivatkozva, nem pedig absztrakt törvényekhez mérni a tetteiket. Hogy ez a módszer mennyire igazságos vagy igazságtalan, milyen hibái vannak stb., az más kérdés. Itt csak arról van szó, hogy ez lényegileg más, mint a későbbi, mint a mai, hogy a különbségek pontosan meghatározhatók, és hogy ezek a különbségek az akkori idők emberképét segítik rekonstruálni.

Foucault következő állomása a görög igazságkeresés nyomainak, a hatalom és tudás viszonyának a felderítésében Szophoklész *Oedipusz királya*, anélkül, hogy szót vesztegetne egy másik drámaíróra, Aiszküloszra, akinek az *Oresztész trilógiába* tartozó *Eumeniszek* című darabja pedig jórészt egy bírósági tárgyalás jegyzőkönyve.

Az Aiszkülosznál jóval fiatalabb Szophoklész i.e. 468 óta szerepel tragédiáival a drámai küzdelmeken. Aiszkülosz *Oreszteiáját* i.e. 458-ban, tehát tíz évvel ezután mutatták be. Szophoklész drámái nincsenek egyértelműen datálva, így semmi sem bizonyítja, hogy az első bírósági tárgyalást tartalmazó szöveg az *Iliász* után az *Oedipusz király*, és nem például Aiszkülosz *Eumeniszek* című darabja. A ma elterjedt vélemények szerint épp ellenkezőleg, Szophoklész fönmaradt drámái valószínűleg kései darabjai, tehát a stílusukban egyértelműen idősebb Aiszküloszi

drámák minden valószínűség szerint a Szophoklészénél korábban keletkeztek.

A két homéroszi jelenet után idézzük fel Aiszkülosz bírósági tárgyalását: Athéna azt mondja Aiszkülosznál, hogy Oresztész tárgyalása az első tárgyalás, és a bíróság ettől kezdve mindörökké létezni fog:

a gyilkosság esküdt-bírát fogom
kiválogatni, s mindörökre szóljon ez¹⁴

illetve:

Ezentúl is legyen meg Aigeusz népe közt
az ítélő bírák tanácsa mindig is
ez Árész Dombon (...) itt a tisztelet
s a véle testvér félclem megóvja majd
a vétkezéstől éj s nap a polgárokat
ha ők maguk nem másítják törvényeim¹⁵.

Ezen a tárgyaláson az istenek is részt vesznek, evvel is bizonyítva az emberek világának az istenek világával való összeszövődését. A Homérosz idejében még isteni törvények viszont itt már önállóan (írott törvényként) léteznek, amelynek az istenek is alávetik magukat: Athéna ahogy vezeti a tárgyalást, az Erinnüszök mint vádlók és Apollón is, aki Oresztészt próbálja védeni, mégpedig figyelemre méltó módon retorikai eszközökkel. Apollón megígéri Oresztésznek, hogy föl fog lépni mellette mint védő, és trükköket fog használni:

mert lesznek ott nekünk bíránk s büvölő
beszédeink¹⁶

Aiszkülosz itt Athén jogi hagyományainak egy döntő eseményét, az athéni bíróság, az AREIOSPAGUS istenek általi alapítását beszéli el. A tárgyalás lefolyása a következő: először a vádló intéz kérdéseket Oresztészhez, a vádlotthoz, utána Apollón tanúskodik, azaz kiáll Oresztész mellett, majd a bírák egyenként, utoljára Athéna is, egy úrnába vetik a voksukat. Mint kiderül egyenlő számban ítélték Oresztész mellett és ellene, ezért a "kétség esetén a vádlott javára" elv értelmében Oresztészt felmentik.

Az igazság keresése ebben az esetben is igen nehéz. Különböző istenek, az Erinnüszök az egyik, Apollón a másik oldalon, és érdekek állnak egymással szemben, és a béke megteremtése érdekében az istenek, vagyis a szokás, a törvények világát is át kell rendezze Athéna.

Aiszkülosz drámájában szó van az esküről:
ő nem vesz esküvést, és adni sem kíván¹⁷

14. Aiszkülosz: Eumeniszek 482-484, Devecseri Gábor fordítása

15. Aiszkülosz, 81-82

16. Aiszkülosz, 428

XXV. A nagy alkotó szemléletmódok közt a camp a harmadik: a csődöt mondott komolyság, a színpadiasított tapasztalatok szemléletmódja. A camp elutasítja a harmóniát, a hagyományos komolyságot, sőt, még azt a kockázatot is, hogy szélsőséges érzelmi állapotokkal azonosítsa magát.

mondják Oresztésről és a tanúskodásról (Apollón többször is hangsúlyozza, hogy ő Oresztész mellett tanú), de másképp, mint Foucault értelmezése szerint: az eskü a kijelentés megerősítését, a tanú a valaki melletti kiállást; egyik sem empirikus igazságot jelent.

Homérosz és Aiszkülosz szövegei alapján nemcsak a görög bírósági tárgyalás formái jellegéről alkothatunk képet, hanem egyfajta fejlődést is megfigyelhetünk. Ez a fejlődés azonban nem a próba és a tanúvallomás szerepének a változásában, hanem egy fokozatos racionalizálódásban figyelhető meg. A törvényeket közben formába öntötték, vagyis leírták. Ennek a változásnak a nyomait megtalálhatjuk Szophoklésznál is, mégpedig kritikus formában Antigoné és Kreón szembenállásában, ami egyértelműen annak a jele, hogy a fejlődés nem feltétlenül minden szempontból javulást jelent. Az *Antigoné* című drámában szó van az esküről is — de erről alább. Egyelőre összpontosítsuk *Oedipusz királyra* a figyelmünket.

Törvényt hozni, a törvényt betartani, igazságot tenni, dönteni, bíraskodni, mindez eredetileg a király, az egyeduralkodó, a BASILEOSZ, feladata volt. Oedipusz drámája többek között az, hogy ő a király, és ítéletet hoz egy bűnösre, akit először nem ismer, és a darab folyamán saját magában kell felismernie. Oedipusz "perét" azonban ezen az alapon még nem lehet általánosítani mint tipikus görög bírósági tárgyalást. Ez a per kivétel. A bíró és az egyik vitázó fél ugyanaz. Kreón a másik, de ő alattvaló. Ebben a perben a küzdelem, az AGONIA, egy személyen belül zajlik le, csak dramaturgiai okokból vesz fel az egész egy bírósági tárgyaláshoz hasonlítható formát. A lényeg azonban nem ez, hanem az önismeret szerzésének, az igazsággal való szembenézésnek a folyamata.

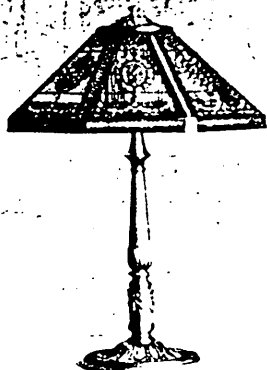
Oedipusz figurája a sorsnak kiszolgáltatott ember képviselője, az, aki épp az igazság látszólagosságát, a bukás szükségyszerűségét, az emberi törekvések és hatalom hiábavalóságát kénytelen felismerni — legalábbis Szophoklésznál. Oedipusz Homérosznál például egészen másképp jelenik meg:

18. Homérosz:
Odüsszeia 11.
271-276, Devecseri
Gábor fordítása

19. Gagarin
szerint nem voltak
roko-nok, akik
Laioszt
megbosszulták vol-
na. lásd: M. Gaga-
rin, p. 14.

S ő szeretett Thébájában gyötrődve uralgott
kadmoszi népe fölött; vést mértek az istenek órá:
anyja a zártkapus Hádész házába suhant el,
mert kötelet kötözött fel a terme magas tetejére
és a nyakába vetette: fiának hagyta a sok kint,
édesanyáért bosszútállva mit ád az Erinnüsz.¹⁸

Itt szó sincs Oedipusz szeme világának elvesztéséről és önkéntes száműzetéséről, hanem miután kiderült, hogy ki ő és mit tett, tovább uralkodott Thébában.¹⁹

Oedipusz Szophoklésznál megpróbálja nyilvánosan — ugyanis itt egy nyilvánosan előadott drámáról van szó — felderíteni az igazságot. Az *Oedipusz király* azonban nem egy bírósági tárgyalás, hanem az uralkodónak a nemesek, illetve a nép előtti nyilvános államigazgatása.

Homérosz, Aiszkülosz és Szophoklész szövegeinek az összehasonlítása eddig a Foucault véleményétől eltérő eredményt hozott. Oedipusz drámája nem az első tanúbizonyság a görög bírósági gyakorlatról, és kétséges, hogy egyáltalán helyes-e bírósági gyakorlatról és jogi értelemben folytatott igazságkeresésről beszélni. Az első bírósági tárgyalásokra vonatkozó leírások felidézésével viszont egy emberkép tárul a szemünk elé, melynek kiegészítésére érdemes a másik két Foucault által érintett témakört, a hatalom és a bíróság előtti igazságkeresés kérdését is röviden érinteni.

TÜRANNOSZ annyit jelent mint uralkodó²⁰. A TÜRANNOSZ a VII. században elterjedt uralkodási forma volt — Homérosznál még nem fordul elő ez a szó —, mai értelemben azt a zsarnokot jelöli, aki a király és a nemesség által az egyre gazdagabb polgárokkal folytatott küzdelem eredményeképpen felbomlott régi rend zavaros körülményei között ragadtá magához a hatalmat. Egy átmeneti kor hatalmi formájáról van itt tehát szó. Athénban i.e. 683-tól kezdve a király, a BASILEOSZ mellé ARCHÓNokat választottak, akik egy évig a hatalmi bürokrácia vezetőjeként működtek. Így választották i.e. 549-ben Szolónt korlátlan hatalommal rendelkező uralkodóvá, aki hatalmát többek között új törvények bevezetésére használta. Szolón hivatása teljesítése után visszalépett a hatalomtól. A nem választott, hanem erőszakkal hatalomra került egyeduralkodót nevezzük TÜRANNOSZNAK.

Számos példát találunk Hérodotosznál és a többi kortárs szövegben is a hatalom bitorlására, a hatalom körüli küzdelmekre.

Ezek közül egyet említek többértelműsége miatt — ez a többértelműség ugyanis az igazság és a hatalom az ókorban nyilvánvaló, ma inkább elfeledett jellemzője. I.e. 494-ben folyt Miltiadész (a marathoni csata győztese) ellen egy tárgyalás. Miltiadészt az Athéniak elküldték Kherzonészoszba, hogy az érdekeiket képviselje. Ehelyett Miltiadész magához ragadta a hatalmat és TÜRANNOSZként uralkodott²¹. Az önkény efajta megnyilvánulásait, mivel itt tulajdonképpen mindig katonai, pénzügyi, politikai, stb. érdekek összecsapásáról volt szó, csak ügyel-bajjal lehetett jogi úton rendezni. Miltiadész esete is ilyen összetett. Miltiadész

XXVI. Az első szemléletmód a nagykulturáé, alapjában morális. A második a szélsőséges érzelmi állapotok szemléletmódja, amelyet az időben hozzánk sokkal közelebb álló "avantgard" művészeti irányok képviselnek. Ezek a morális és az esztétikai szenvedély feszültségéből merítik erejüket. A harmadik, a *camp* szemléletmódja, teljesen esztétikai.

20. G. Busolt: Griechische Staatskunde, München, 1926. S. 381
21. Hérodotosz 6. 39, 6. 104. 2

előkelő politikus, sikeres hadvezér, ugyanakkor önkényuralkodó és az athéni társadalom megrontója²².

Az athéni állam fejlődésének a története, a BASILEOSZ, TÜRANNOSZ és ARCHÓN, illetve az AREIOSPAGUS és HELIAIA intézményeinek az alakulása egy fokozatos és mind megújuló nehézségektől akadályozott demokratizálódás és racionalizálódás folyamatát jelöli. Ez a folyamat túl bonyolult ahhoz, hogy itt részletesen megtárgyaljuk, de annak megállapítására az eddigiek is elegendők, hogy itt kezdődött el valami, ami még ma is tart.

Kortárs forrásokat tanulmányozva, az igazság keresésének a módja is másképpen, összetettebben jelenik meg, mint például egy Foucault-féle sémában egy az eskütől a tanúhoz vezető fejlődésben. Ez a két bizonyítási mód nem különböző korok és jogi felfogások része, hanem összetartoznak. Az igazság érdekében a hatalom az erőszak alkalmazásától soha nem riadt vissza. Athénban például szabadokat éppúgy kínvallatásnak vetettek alá, mint rabszolgákat²³, különösen politikai vagy gyilkossági perekben. Egy i.e. 510-ben hozott törvény betiltja az athéni polgárok (tehát a szabadok) kínvallatását²⁴. Ez azt jelenti, hogy előtte ez volt a gyakorlat. Rabszolgákat és szabad, nem állampolgárokat ezután is kínvallatásnak vetettek alá. Az eskü és a kínvallatással nyert tanúvallomás²⁵ ugyanazt jelentette: a tett kijelentés megerősítését. A per lényegét azonban nem ezek a bizonyítékok képezték, hanem a RETORIKA. Az nyert, aki ügyesebben beszélt. Így értendő az eskü és a kínzás jelentősége is, de egyáltalán az a tény, hogy egy bírósági *tárgyalás* folyt. A (bűn)tettek elkövetése után itt beszélni kellett. A kínvallatást és az esküt Szophoklésznál is egyenértékűként egymás mellé állítva találjuk:

No, támadt erre förtelmes vádaskodás:

okolta bezzeg egyik ór a másikat,
s majd öltre mentünk, mert nem volt köztünk fejcs.
Ott minden ór bűnösnek tartott minden őrt,
de mind tagadta azt, hogy tudna bármit is,
s bizonykodott mind: inkább fog tüzes vasat,
vagy lángokon átfut, istenekre esküszik,
de állja azt, hogy nem volt része semmiben,
s a tettcekkkel semmiképp se cimborált!²⁶

Tüzes vasat fogni, lángokon átfutni és az istenekre esküdni ugyanaz: egy végső bizonyság szerzése, egy, az emberen túli valóságra való hivatkozás. Ez az idézet ugyanakkor azt az állapotot írja le, hogy mi van akkor, ha nincs fejcs, vagyis hatalmas, és a rend olyan, hogy egy ilyen központot feltételez.

Evvel eleget is tudunk a kor emberképéről és az igazságról való felfogásról. Még egy szövegre szeretnék röviden kitérni filozófiatörténeti jelentősége miatt: A kínvallatásra és a retorikára figyelemre méltó utalást találunk ugyanis egy egy nemzedékkel

22. Platón: Gorgiász 516 D-E

23. G. Thür: Beweisführung vor den Schwurgerichtshöfen Athens, Wien, 1977, S. 15

24. Thür S. 16. Anm. 17

25. "die einzelnen den Parteien zur Verfügung stehenden Beweismittel (sind): die Zeugenaussagen freier Männer, die eidliche Aussage von Frauen, Urkunden und die Folterung von Sklaven" Thür, S. 316

26. Szophoklész: Antigoné 259-267, Mészöly Dczsö fordítása

kézőbbi filozófusnál. Arisztotelész *Retorikájában* szó van a kínvallatásról²⁷, mégpedig mint valami magától értetődő dolgról. Arisztotelész nem akad fönn a kínvallatás és humanitás ellentmondásosságán, hanem tanácsokat ad, hogyan értékeljük védő- illetve vádbeszédünkben fel illetve le a kínvallatás által nyert tanúvallomást, attól függően, hogy az ellenünk vagy mellettünk szól-e.

Ezek után rekonstruáljuk a görög bírósági tárgyalás formájának a fejlődését, illetve a hatalommal való összefüggését. Homérosznál egy a közösség dinamikájának megfelelő gyűlést találunk. A peren a pereskedők, a védők, az öregek tanácsa és a közösség volt jelen. Cél egy megoldást találni, amit mindenki igaznak ismer el. Itt még nincsenek írott törvények, csak hagyományok és egy hatalmi rend. Aiszkhülosz *Eumeniszekjében* az AREIOSPAGUS alapításának a mítoszát és az itt alkalmazott eljárás leírását találjuk. Az AREIOSPAGUS a nemesek tanácsából kifejlődött bíróság volt²⁸. Athén első törvényhozója Drákón volt, akinek i.e. 621 körülről való közmondásosan szigorú törvényeit aztán hetven év múlva Szolón reformálta meg. Drákón azért íratta össze a szokásokon alapuló törvényeket, és Szolón azért újíttotta meg őket, mert azok a hatalmasok kezében az elnyomás fő eszközévé váltak, és ezért vezette be Szolón a HELIAIA-t²⁹, egy esküdtekből álló népbíróságot is, ami aztán az AREIOSPAGUS-szal párhuzamosan működött. A Miltiadész elleni per a legrégebb ismert tárgyalás a HELIAIA előtt.

A törvény megtestesítője először (hogy egy idealizált történelmi sémát kövessünk) maga a király, a BASILEOSZ, illetve egy bíróság, az AREIOPAGUS, majd a türannoszok által korrumpált viszonyok között fokozatosan egy népbíróság, a HELIAIA.

A per lényege a vita, az AGONIA volt. AGONIA annyit jelent, mint küzdelem. A sportban, mint például a Patroklosz temetése alkalmából rendezett kocsiversenyen, amelyen Meneláosz és Antilokhosz aztán összevesztek, a színházban, ahol Aiszkhülosz vagy Szophoklész drámákkal versenyeztek, a filozófiában, mint például Szókratész vitáin, vagy éppen a bírósági tárgyaláson. Az AGON központi szerepet töltött be, és az eskünek, a kínvallatással nyert tanúvallomásnak, stb. is csak a retorikai figurákhoz hasonló jelentősége volt. A büntetést ugyanúgy kialakulták a vitázó felek, mint magát a bűnösség kérdését.

Foucault pontatlanságában és nagyvonalúságában egy sor problémát érint, amelyek tisztázása — itt csak a görög bírósági gyakorlat kialakulásának nyomait idéző néhány dokumentum felidézésére volt mód — a mi saját hatalmi rendszerünk eredetének a tisztázását vonná szükségszerűen maga után. Foucault

XXVII. A camp a világ következetesen esztétikai érzékelése. ebben testesül meg a stílus diadala a tartalom fölött, az esztétiká és a morál fölött, az iróniáé a tragédia fölött.

27. Arisztotelész: *Retorika*, 1376 b 31-1377 a 6
28. Busolt, S. 794
29. Busolt, S. 1150

cikke alapján azonban képet alkothatunk az igazság keresésének Foucault által használt módszeréről is, amely nem épp empirikus, mint a cikk megállapításainak és az ókori görög forrásokból származó idézeteknek az összehasonlítása mutatja. Egyfajta előítéletszerű ideálon tájékozódva teszi Foucault a megállapításait és vonja le a következtetéseit — ami egy bizonyos elemzési módszer, egy gondolkodási mód, egy hatalmi struktúra jellemzője és korántsem azé, ami Foucault "tudás"-nak nevez. Az alapvető kérdésnek, a hatalom és tudás viszonyának a tisztázásához azonban ez a módszer is, minden pontatlansága ellenére, mert egyáltalán fölteszi a kérdést, hozzájárul.

A hatalom gyakorlásának a formái sokfélék, nyíltabbak vagy rejtettebbek, direktebbek vagy inkább rituálisak. A Szophoklész kora óta eltelt évszázadokban alaposan megváltozott minden, a mai bíróság mégis megőrzött valamit abból az antik szertartásból, amely a tárgyalással kapcsolatos ceremóniában, szimbólumokban, stb. megnyilvánul. Az igazság keresésének a módszere lehet félrevezető vagy hibás, az igazság maga azonban csak egy látszólagos és vékony kéreg alatt rejlik, az ember óhatatlan is szembetalálja magát vele már a legkisebb rendetlenség alkalmával is. Valójában lényegesen nagyobb erőfeszítést kíván az igazságot elkendőzni és a látszatot fönntartani, mint az igazságot látni, de mint Freud megfogalmazta, ez a tudatlanság kultúránk lényege.

Foucault Nietzsche gondolatát veszi át akkor, amikor egy Szophoklésztől illetve Platóntól Nietzscheig tartó tudatlanságról beszél. Nietzsche ezt a gondolatát a drámaíró Aiszkhülosz és Euripidész szembeállításában dolgozta ki. Ugyanez a gondolat

30. Foucault, 15. oldal

XXVIII. A *camp* és a tragédia egymásnak gyökeresen ellentmond. A *camp* is lehet komoly (---), sőt, olykor még patetikus is. A szenvedés sem idegen a *camp* hang-nemétől. De tragédiát, azt soha-soha nem találunk benne.

felmerül közben még Heideggernél is, aki ezt létfelejtésnek nevezi. Persze ami Nietzsche számára a saját filozófiatörténeti pozíció meghatározása volt, azt nem lehet egyszerűen átvenni, mint ezt Heidegger és Foucault teszi. Kétséges az is, hogy egyáltalán a tudást lehet-e úgy értelmezni, mint Foucault:

Szophoklész és Platón közel állnak abban, hogy egy új mítosz felállításán fáradoznak, aminek alapján a rabszolga (a nép) tudása, empirikus emlékezése helyett az ideákra való emlékezés állítódik az előtérbe. Platón és Szophoklész az átmenetet jelzik a TÜRANNOSZ és a SZOFISTA tudásától a hatalom és tudás egységének a szétzúzásához. Ez a változás áll a görög társadalom V. századi létrejötte mögött. Ettől kezdve a politikai hatalom tudatlan, vak, az igazság elszakad a hatalomtól. "Ahhoz hogy tudjunk, le kell mondanunk a hatalomról"³⁰. Aki tud ezután is, az a nép vagy a filozófus — mindkettő a hatalom kiszolgáltatottja.

A témakört vizsgálva tisztáznunk kellene Foucault viszonyát az ókori görög emberképhez, Freudhoz és Marxhoz éppúgy, mint a jog és a morál témaköréhez, valamint Foucault véleményének a fejlődését ezen hetvenes évek elején íródott cikk előtt és után. Marx és Freud például pontosan az a két gondolkodó, akik a XIX. század második — a XX. század első felében a rejtett hatalmi viszonyokra leginkább fényt derítettek, ez az a két gondolkodó, akitől Foucault először tanult és utána akik ellen fordult. Ennek a folyamatnak az elemzésére természetesen itt nincs lehetőség, itt csak egy a bírósági tárgyalás alakulásának, illetve a hatalom és igazságkeresés témakörének egynéhány aspektusát tárgyalhattuk röviden. Egy azonban ezek után nyilvánvaló: a hatalom és tudás kapcsolatának a kérdése Nietzsche után száz évvel, minden racionalizmus, demokratizmus, humanizmus és felvilágultság és minden Foucault féle (jó)indulat ellenére is, ugyanolyan tisztázatlan, mint addig.

